

Usedlost San Juan a její podoba a fungování v 60. až 80. letech 19. století. Příspěvek ke každodennímu životu německých kolonistů na jihu Chile ve druhé polovině 19. století

Kateřina Kohoutková

DOI: 10.21104/CL.2022.2.04

The San Juan farmstead and its form and operation from the 1860s to the 1880s. A study on the everyday life of German colonists in southern Chile in the second half of the 19th century

Abstract

The study deals with the San Juan farmstead near the town of La Unión in southern Chile. It was owned by R. A. Philippi, who was among the first generation of German colonists to settle in the southern territories of Chile. The management of the farmstead's affairs was entrusted to custodians, and Julius Böhlendorf, the husband of Philippi's daughter Ella, held this position from the 1870s. The Böhlendorfs lived on the estate for almost thirty years and managed its everyday operations. This study focuses on the period between the 1860s and the 1880s and the text is based on a thorough study and interpretation of archive records, particularly the diaries and letters of members of the Philippi and Böhlendorf families (stored in the Dirección Museológica de la Universidad Austral de Chile archive in Valdivia). The main aim of the work is to present and give a sense of the functioning of the farmstead and to show its structure and the kinds of work done there.

Key words

San Juan farmstead, Rudolph Amandus Philippi, Julius and Ella Böhlendorf, German colonists, southern Chile, 19th century, everyday life.

Acknowledgment

Tato práce vznikla za podpory projektu „Kreativita a adaptabilita jako předpoklad úspěchu Evropy v propojeném světě“, reg. č.: CZ.02.1.01/0.0/0.0/16_019/0000734, financovaného z Evropského fondu pro regionální rozvoj a řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy.

Contact

Mgr. Kateřina Kohoutková, Středisko Ibero-amerických studií, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Hybernská 3, 110 00 Praha 1, Czech Republic; e-mail: kateřina.kohoutkova@ff.cuni.cz.
ORCID iD 0000-0002-8723-7291

Jak citovat / How to cite

Kohoutková, Kateřina. 2022. Usedlost San Juan a její podoba a fungování v 60. až 80. letech 19. století. Příspěvek ke každodennímu životu německých kolonistů na jihu Chile ve druhé polovině 19. století. *Český lid* 109: 221–244. <https://doi.org/10.21104/CL.2022.2.04>

Úvod

Jedním z nejvýznamnějších dějů, které vyplnily dlouhé 19. století, byla migrace a navazující kolonizace nových území. Přesuny více či méně početných skupin obyvatel probíhaly jak v rámci vlastní Evropy, tak také směrem z kontinentu ven. Uvádí se, že „mezi lety 1824–1924 opustilo svoji domovinu okolo 52 milionů Evropanů. Z toho skoro tři čtvrtiny (72 %) přesídlili do USA, 7 % do Austrálie a jedna pětina (21 %) do Latinské Ameriky“ (Tietze de Soto 1999: 11).¹

V rámci jižní Ameriky byly nejlákavějšími destinacemi Brazílie, Argentina a Uruguay (Young 1974: 2–3).² Naopak mezi nepřilíš vyhledávané a proťezované se řadilo Chile. Jednalo se o území vzdálené, které bylo dosažitelné pouze dlouhou, mnohdy nebezpečnou plavbou. Ovšem i samotné povědomí o tomto státě bylo v Evropě velmi slabé, pro většinu populace představovalo končinu naprosto neznámou.³

Hlavní kolonizační aktivita probíhala v Chile mezi lety 1846 až 1875 a zcela dominantní postavení náleželo migrantům německým. Jaký byl jejich celkový počet, není zcela jasné, data se u jednotlivých autorů liší, zpravidla se uvádí rozmezí mezi šesti tisíci (Steenbuck 2017a: 9) až osmi tisíci vystěhovalci (Held Winkler 1996: [369]). Osídlována byla rozsáhlá oblast vymezená městem Valdivia (na severu) a Puerto Montt (na jihu). Většina příchodích mířila do měst nebo okolí měst Valdivia, Osorno a Puerto Montt a na břehy jezera Llanquihue. Mechthild Weß vyčleňuje pro 19. století celkem čtyři etapy německé migrace do Chile (Weß 2004: 233):

1. etapa: od roku 1846, jižní regiony, území mezi městy Valdivia a Osorno, 2. etapa: od roku 1852, jižní regiony, břehy jezera Llanquihue,⁴

1 Obecně o evropské migraci např. Bade 2005; Baines 1995; Young 1974: 46.

2 K evropské migraci do Latinské Ameriky souborně sborníky *Emigración centroeuropa a América Latina*: Opatrný 2000; 2003; 2005; 2006. Přehledově rovněž Haesner 2007.

3 Shrnující přehled národností, které se v letech 1854 až 1920 usazovaly v Chile viz Young 1974: 8 (tabulku č. 4). Stručné shrnutí migrace italské, britské, francouzské, španělské viz Grez Toso 2013: 203–212; související literatura v téže publikaci, viz Fermandois – Stüven 2013: 289–298. Základní informace k osídlování oblasti Magallanes na jihu Chile viz Grez Toso 2013: 219–221. Více ke kolonistům chorvatským (pro oblast Magallanes) např. Kuzmicic 1998; Martinić 1999. K přesídlení z území Čech a Moravy do Chile kupříkladu Witker 2000. Pro období 20. století je pak základní přehledovou publikací Jiránek – Barteček 2013.

4 K tématu migrace a kolonizace jihu Chile, výběrově např.: Altermatt Venegas 2017; Blancpain 1985; Guarda 1982; Held Winkler 1970; 1996; Philipp 1903; Tietze de Soto 1999; Weß 2004; Wunder 1982; Young 1971; 1974.

3. etapa: od roku 1883, území Araukánie,⁵ 4. etapa: od roku 1895, provincie Chiloé.

Důvodů k odchodu mohlo být několik, v případě německých obyvatel převažovaly pohnutky politické a ekonomické (Krebs Wilckens 2017: 154; Loe 2016: 23, 25; Steenbuck 2017a: 10, 11).

Mezi nejvýznačnější osobnosti celého kolonizačního procesu se řadil Prus Bernhard Eunom Philippi (1811–1852). Právě on přišel s myšlenkou kultivace rozlehlých ploch na jihu Chile a díky jeho nadšení a jisté neústupnosti byla idea postupně realizována.⁶ Pro předkládanou studii má hlavní význam jeho obchodní aktivita soukromá; v průběhu 40. let 19. století zakoupil usedlost San Juan (v dnešním regionu Los Ríos). Co jej k této transakci vedlo, není zcela jasné, snad se jednalo o jistou formu pozemkové spekulace (Izquierdo König 2011: 141). Ať již byl jeho prvotní záměr jakýkoliv, hacienda se nakonec stala nedílnou součástí rodinné historie, byla místem, které utvářelo osudy členů rodiny a které je spojovalo.

Jak již napovídá název stati, následující řádky budou věnovány právě této nemovitosti. Mým cílem je představit a přiblížit farmu San Juan, ukázat její podobu, fungování, členění (zejména v období pod správou manželů Böhlendorfových). Zaměřím se na oblast práce a obživy, ostatní aspekty každodennosti (které lze se statkem spojit) do textu nezahrnuji.⁷ Na základě studia sekundární literatury bych se současně pokusila vyhodnotit, nakolik byla zkoumaná hacienda pro daný region, období a národnostní skupinu typická, případně v jakých aspektech se odlišovala. Mou hypotézou je, že daná oblast, klimatické a přírodní podmínky mnoho možností, jak uspořádat, funkčně rozdělit atd. zemědělskou usedlost, nenabízely. Předpokládám tedy, že podobné členění, jaké bylo na San Juanu, bylo uplatněno i na jiných farmách německých osadníků.

5 Ke kolonizaci Araukánie viz Flores Chávez 2000 (zde také související literatura) nebo Grez Toso 2013: 213–217. Dobový náhled poskytují paměti belgického inženýra Gustava Verniory (Verniory 2013). Mimo německé kolonisty se v místě usazovali Švýcaři, Francouzi, Angličané, Španělé, Rusové, Belgičané, Italové, Američané, viz Flores Chávez 2000: 318, poznámka 10.

6 Podrobněji k životu B. E. Philippiho např. Young 1971; 1974 či Izquierdo König 2011.

7 Jedná se např. o volnočasové aktivity, dobové cestování, nemoci a jejich léčbu, koexistenci Chilanů a Němců atd., k nim podrobně viz připravovaná disertační práce autorky. S prezentovaným námětem úzce souvisí téma negativních jevů, tedy krádeží, požárů, neúrody, úmrtnosti zvířat, působení škůdců atd., které častokrát velmi nepříznivě zasáhly do chodu hospodářství. I k tomuto celku nabízí archiválie řadu údajů, vzhledem k rozsahovému limitu je nezařazuji.

Archivní prameny a související literatura

Hlavním informačním zdrojem jsou archivní prameny osobní povahy. Jedná se o část písemné pozůstalosti Rudolpha Amand Philippiho,⁸ která je uložena v archivu organizace Dirección Museológica de la Universidad Austral de Chile ve Valdivii (dále jako DMUACH).⁹ Pozůstalostní fond sestává z korespondence (privátní a pracovní) a deníků. Pro účely této práce jsem využila rodinné korespondence z let 1880 až 1889. Naprosto převážující pisatelkou dopisů (dochovaných) byla dcera R. A. Philippiho Ella Böhlendorf, dalšími odesílateli pak byli Julius Böhlendorf (manžel Elly), Elvira Lobeck Böhlendorf (dcera Elly a Juliuse), manželé Federico Philippi (bratr Elly Böhlendorf) a Pauline Philippi, Amandus Philippi (syn Federica Philippiho z prvního manželství), adresátem byl pak vždy R. A. Philippi.¹⁰ Z deponovaných deníků jsem pracovala se zápisy R. A. Philippiho z let 1884, 1885, 1886 a 1887,¹¹ autor je psal za svých letních pobytů na San Juanu. Dále jsem využila tzv. pracovní deník ze San Juanu z let 1865 až 1867¹² a deník z let 1877 až 1878.¹³ A jako doplňkový pramen jsem studovala tzv. účetní deník R. A. Philippiho s názvem *Einnahmen und Ausgaben 1865–1867*.¹⁴ Při svém výzkumu jsem rovněž pracovala s písemnostmi z Biblioteca y Archivo Histórico Emilio Held Winkler (v Santiagu de Chile) (dále jako BAHEHW), nachází se zde dopisy od a pro R. A. Philippiho a strojopisné přepisy deníků R. A. Philippiho ze San Juanu z 80. let 19. století.¹⁵ Neo-

8 Rudolph Amandus Philippi (1808–1904) byl starším bratrem Bernharda Eunoma.

9 Uvedený archivní soubor je téměř neznámý a doposud byl badatelsky využit jen minimálně, viz Gabrhelíková [Kohoutková] 2017; 2019; Steenbuck 2017a: 21; 2017b: 21, 24–25, 29.

10 Odpovědi R. A. Philippiho se nedochovaly, k dispozici je tedy jen jedna strana vedené písemné komunikace.

11 Deníky z roku 1884 a 1885 jsou vystaveny ve stálé expozici Museo de la Exploración R. A. Philippi ve Valdivii, deníky z roku 1886 a 1887 jsou uloženy v archivu DMUACH, viz Archiv DMUACH, pozůstalost R. A. Philippiho, inv. č. 3453, krabice 1, [Philippi, R. A.], 1886 bis zum 14ten Mai a tamtéž, inv. č. 3448, [Philippi, R. A.], *Reise nach San Juan 1887*.

12 Tamtéž, inv. č. 3503, *Diario de Peones. San Juan Julio 1865 hasta Agosto 10 de 1867*.

13 Tamtéž, inv. č. 3544, *Trabajadores de Julio 1º de 1877–Mayo 4 de 1878*. Do obou těchto deníků byla zaznamenávána denní činnost na San Juanu, dle rozdílného rukopisu lze předpokládat, že autorů záznamů bylo několik. Pisatelem býval pravděpodobně aktuální správce statku.

14 Tamtéž, inv. č. 3441, [Philippi, R. A.], *Einnahmen und Ausgaben 1865–1867*.

15 Přepisů deníků jsem využila v případě, kdy se originál nacházel ve stálé expozici Museo de la Exploración R. A. Philippi ve Valdivii a byl pro bádání nepřístupný.

cenitelným informačním a doplňkovým zdrojem k haciendě byly paměti R. A. Philippiho. Dostupné jsou v přepisu, a to ve dvou jazykových mutacích: španělské (Izquierdo König 2011) a německé.¹⁶

Na výzkum primárních pramenů navazovalo bádání v související literatuře, zájem byl směřován zejména na práce zabývající se německými usedlostmi a hospodařením na jihu Chile v průběhu druhé poloviny 19. století. Jak se však záhy ukázalo, souborný text na dané téma neexistuje, zdá se, že tato oblast prozatím zůstává mimo odborný zájem.¹⁷ Předkládanou studii lze tedy v tomto kontextu vnímat jako prvotní příspěvek a úvod do dané problematiky.

Pro zasazení zkoumané usedlosti do širších souvislostí jsem pracovala s údaji obecnější povahy (z oblasti kolonizace, pozemkové politiky atd.),¹⁸ konkrétní (komparační) informace jsem pak vyhledávala v publikovaných přepisech dobových privátních písemností, které sepisovali němečtí migranti; využila jsem zejména knih Emilio Held Winklera (Held Winkler 1993) a Ingeborg Schmalze (Schmalz 1973).¹⁹

Osídlování jižních regionů Chile a zakládání usedlostí německými kolonisty

Základem celé osídlovací aktivity bylo zajištění a následné poskytnutí půdy přicházejícím osadníkům. Úvodní ustanovení bylo vepsáno do tzv. *Ley de Colonización* neboli kolonizačního zákona. Tento byl přijat v lis-

16 Museo y Archivo Histórico Municipal de Osorno (dále jako MAHMO), bez inv. č., *Auszuge aus der Autobiographie des Dr. Rudolf Amandus Philippi. Bifindet sich unveroffentlicht im Besitz seiner Nachkommen / Auszuege aus der im Besitz der Nachkommen Dr. Rudolf Amandus Philippi's befindlichen Autobiographie*, strojopis.

17 Jiná je situace v případě chilských haciend (či obecněji venkova, zemědělské činnosti atd.), tento celek je badatelsky pojednán velmi dobře, výběrově viz např.: Bauer 1994; Bengoa 1988; 1990; Chonchol 1996; Mellafe 1981; Morales 2009a; 2009b; Mörner 1974; Moroni Stewart 2016; Salazar Vergara 2000; Silva Valenzuela 2010.

18 Užitá literatura viz poznámku č. 4.

19 Tyto dvě publikace nejlépe odpovídaly zkoumanému tématu, i když se s místním, respektive časovým vymezením studie zcela nepřekrývaly. Kniha Held Winklera sestává z dopisů Julia Helda z 80. let 19. století, popisuje však lokalitu u jezera Llanquihue, s mírně odlišnou krajinou a klimatem. Druhá práce pojednává o usedlosti Roble, která se rozkládala ve stejném kraji jako San Juan, informační zdroje (korespondence Sophie von Bischoffshausen) však pocházejí z 50. let 19. století. Pro detailnější poznání každodennosti německých osídlenců (prostřednictvím privátních písemností) viz edici *Dokumente zur Geschichte der deutschen Einwanderung*, vydávanou v 70. letech 20. století v Chile.

topadu roku 1845 a pozemkovou otázku řešil bod číslo dvě; sledovaných regionů se týkala tato pasáž: „*Současně nemůže překročit [koncese] dvacet pět cuadras pro každého otce rodiny a dvanáct pro každého syna staršího deseti let na území, které leží na jih od Bio Bio a na sever od Copiapó.*“ (Held Winkler 1996: 48)²⁰

Nedlouho po přijetí uvedeného ustanovení dorazila do chilské přístavní osady Corral první skupina migrantů (stalo se tak v srpnu 1846). Jejich angažmá probíhalo ještě z iniciativy soukromé, B. E. Philippi ve spojení s Ferdinandem Flindtem zakoupili rozlehlé území nazývané Bellavista (původně jako San Tomás),²¹ které měli přichozí němečtí vystěhovalci obhospodařovat. Celý podnik ale nakonec skončil krachem a lidé se rozešli, většina z nich zamířila do Osorna. Lépe se ovšem v osídlovací politice nevedlo ani chilskému státu, který od roku 1845 postupně přebíral iniciativu. Obrovským problémem se stala právě půda. Kolonisté, kteří dopluli do Chile do roku 1852, se shromažďovali ve Valdivii či v osadě Corral, vláda jim nebyla schopná poskytnout slibované pozemky. Část z čekajících byla nakonec usazena na ostrově Isla Teja (dnes součást Valdivie), území poskytl francouzský plukovník Benjamín Viel. Každá z rodin zde získala nemovitost o velikosti přibližně deseti *cuadras* (Krebs Wilckens 2017: 163). Tuto situaci vylíčil ve svých vzpomínkách Carl Anwandter:

„Nám byl přidělen ostrov Valenzuela [dnes Isla Teja], velký, krásný a dobře umístěný. Získal jsem, společně s mými syny, čtyři z padesáti parcel, na které byl rozdělen (každá parcela má okolo osmi až desíti cuadras).“ (Altermatt Venegas 2017: 121)

Velký průlom v neutěšené situaci znamenal otevření oblasti kolem jezera Llanquihue (území bylo v majetku státu). Na konci roku 1852 připlula první loď s migranty do dřevařské osady Melipulli (od roku 1861 jako Puerto Montt), odtud pak osadníci pokračovali pěšky až do určené destinace. Jak vzpomínal Julius Held: „*Tady [okolo jezera Llanquihue] nám dali území o 150 hektarech, kryté lesem.*“ (Held Winkler 1993: 112) Stejný autor také detailně popsal velikosti poskytovaných ploch, jejich rozloha se odlišovala podle

20 *Cuadra* zaujímá plochu vymezenou stranami o délce 125 m × 125 m (Held Winkler 1993: 128).

21 Dále ve studii jako Bellavista. K lokalitě se podařilo dohledat jen několik útržkovitých informací: nemovitost zaujímala plochu o velikosti 1 500 hektarů a usazeno zde bylo devět německých rodin. Statek měl na starost správce, funkci vykonával nejdříve baron Adolf von Baczko a po něm Juan Renous. K chovu bylo zakoupeno 150 merino ovcí (Wunder 1982).

data příjezdu. Kolonisté, kteří se v místě usazovali mezi lety 1852–1856, měli pozemky: „625 metrů široké a 3 500 metrů dlouhé [...] jedná se o parcely o 100 cuadras.“²² Ti, kteří připluli po roce 1856, „získali polovinu pozemku, jelikož parcely měly jen polovinu šířky a stejnou délku.“ A konečně „parcely třetího typu [...] mají 100 hektarů se šířkou 500 a délkou 2 000 metrů“ (Held Winkler 1993: 121).

Jakým způsobem bývalo získané území kultivováno, přibližuje rovněž Julius Held: migranti, kteří se rozhodli věnovat v nové zemi zemědělství, doputují do daného místa a zvolí si pozemek. Obvykle se jedná o půdu krytou původním neprostupným lesem. Nově příchozím bývá na blízku již dříve usazený německý osídlenec, který je jim v počáteční fázi nápomocen. Nejříve zajistí chilské pracovníky, kteří provedou čištění.

„Do jednoho měsíce nebude na cuadra jediný strom ani keř. Stejným způsobem lze také vykácet několik cuadras. Vyčištěný pozemek [...] se ponechá odpočívat až do poloviny léta a následně se vypálí; čím více hoří, tím lépe. [...] Jakmile je pozemek spálen, je potřeba jej vyčistit. Tuto práci si řada lidí dělá sama, pokud to ale nelze, mohou si najmout pracovníky. [...] Stále ale ještě schází vytáhnout kořeny a toto jistě dokáže udělat každý sám. Jakmile se skončí, máme vyčištěný pozemek [...]. Nyní se zde může postavit dům, vysadit brambory, obilí a také se může založit zahrada; chybí několik krav, kůň k jízdě, několik prasátek, pes, slepice, husy, dobrá sklizeň a rodina může žít.“
(Held Winkler 1993: 128–129)

Z výše uvedeného stručného přehledu vyplývá, že velmi komplikovaná byla situace zejména do roku 1852; půdu, která byla nakonec přidělována, poskytovaly soukromé osoby. Slibovaná pomoc a vklad chilského státu začaly platit v úplnosti až pro oblast kolem jezera Llanquihue. Rozsah získávané půdy, jak jsme viděli, byl různý, od velikosti se pochopitelně odvíjela struktura hospodářství, tedy rozloha užívaných zemědělských ploch a také velikost stád a chovů. Pro učinění si konkrétnější představy, jak mohly být farmy zařízeny a jak fungovaly, uvedu dva příklady: Roble a statek rodiny Held. Poté bude následovat (s možností přímé konfrontace) popis zkoumané jednotky San Juan.

²² Zde se v textu objevila chyba, parcela by měla mít 2 500 metrů na délku, aby výsledná rozloha činila 100 cuadras, respektive 150 hektarů. Viz také vyobrazení Held Winkler 1993: 107.

Usedlost Roble a statek rodiny Held

Usedlost Roble

Usedlost Roble ležela na jih od řeky Rio Bueno, asi na půl cesty mezi přístavem Trumao a městem Osorno (dnešní region Los Ríos).²³ Od roku 1855 vlastnila statek rodina von Bischoffshausen,²⁴ informace o jejich životě v Chile získáváme z dopisů Sophie von Bischoffshausen, které psala svým příbuzným do Německa.²⁵

Centrální část Roble měla následující podobu: **uprostřed stál velký obytný dům**, v popředí pak tři malé budovy, určené pro Chilany. Za domem se nacházel čtvercový dvůr, v jeho středu stála studna. Ve velkém nečleněném objektu byl umístěn mlýn na jablka, povozy a postroje, kolem stavení pak byla pole (kde byl vysazen oves a hrách), jabloně, květinová a zeleninová zahrádka, v pozadí byl malý kopec s lesem (Schmalz 1973: 82). Vlastní obytnou budovu vylíčila Sophie jako: „*dlouhou úzkou jednopatrovou dřevěnou stavbu*“ (Schmalz 1973: 34). Součástí areálu byl také objekt mlýna, jehož správou byl pověřen mlynář.

Na polích se pěstovalo obilí, kukuřice a luštěniny, na zahradě to bylo zelí, fazole, okurky, hrách, tuřín, jahody, brambory atd., z okrasných květin vysazovali růže, lilie, karafiáty, hyacinty, fialy, fialky, rezedy, fuchsie, krokusy, tulipány. Část území zaujímal ovocný sad, v dopisech autorka psala o jabloních,²⁶ třešních, kdoulích, broskvích, švestkách, hruškách. Z užitných keřů využívali rybíz, malin, vinné révy.

Společně s převzetím nemovitosti v roce 1855 získala rodina: „*Velké množství dobytka [...], 12 hus, 12 kachen, 40 slepic a kohoutů, 8 krut, velký dobytek ani všechen neznám, kromě jezdeckých koní a dojnic je všechen na pastvě.*“ (Schmalz 1973: 33) Následně Sophie doplnila, že k Roble (k roku 1855) náleželo „*112 kusů dobytka, tj. volí, krávy a telata, 32 kusů mul a 86 kusů koní*“ (Schmalz 1973: 43). Mimo výše uvedené chovali také prasata a ovce.²⁷

S vlastním provozem statku vypomáhali trvale zaměstnaní či krátkodoběji najímaní pracovníci; v čele organizace stál správce, o dobytek se

23 Viz mapu č. 12 v Guarda 1982: 46.

24 Manželé Gustav a Sophie von Bischoffshausen a jejich šest dětí připluli do Chile v říjnu 1854. Haciendu kupovali od plukovníka von Bischoffshausena (otce Gustava), který v zemi žil již od roku 1852, viz Izquierdo König 2011: 214–215; Schmalz 1973: 108. V archivních pramenech, stejně jako v literatuře se setkáváme s dvojí formou psaní příjmení Sophie: Bischoffshausen nebo Bischoffshausen. V textu se přidržuji druhé uvedené možnosti, která je častější.

25 Publikována byla korespondence z let 1854 až 1865, ze 60. let 19. století byl přetištěn pouze jeden dopis.

26 Z části sklizených jablek se následně vyráběla alkoholická *chicha*.

27 Sophie v dopisech pravidelně zmiňovala zabíjačky a stříhání vlny u ovcí.

staral honák,²⁸ k ovčím měli ovčáka, pro pomocné práce u zvířat (např. dojení, nošení vody) využívali pacholky. V době sklizně, setí apod. se počet vypomáhajících navyšoval, například v roce 1856 při sklizni pšenice bylo přijato dvacet nových osob. V péči o domácnost se využívalo služeb dívek a žen,²⁹ sama paní domu vařila, zavařovala, po večerech šila, v zimě předla vlnu a pletla, pracovala na zahradě, starala se o děti.

Finanční hotovost von Bischoffshausenovým zajišťoval prodej; k výkupu dodávali pšenici, mouku, vejce, sádlo, máslo, chleba, vlnu. Sami pak nakupovali produkty, které nebyli schopni vypěstovat, například cukr, kávu, rýži.

Usedlost rodiny Held

První členové rodiny Held dorazili k břehům jezera Llanquihue v roce 1852 a usadili se v místě zvaném *Desagüe* (dnešní region Los Lagos).³⁰ Informace o rodině a statku poskytují dopisy Julia Helda, které zasílal v letech 1886 až 1895 svému příteli Juliovi Aurichovi do Německa. Některé z listů doplnil autor také kresbou,³¹ jedna z nich nese vyobrazení vlastního pozemku a jeho aktuální podoby. Na nákresu vidíme, že největší plochu zaujímal původní les a vypálené území, následovala pole a bažinaté lesy. Menších rozměrů pak byla část označená jako „obdělávatelná“, poté tzv. nevhodná půda, ohrady a ovocné sady (Held Winkler 1993: 107). Jak sám majitel uvedl: „*Zhruba jednu třetinu ze 150 hektarů jsme vymýtili a přeměnili na zemědělskou půdu [...].*“ (Held Winkler 1993: 112) Centrální obytně hospodářská část měla tuto podobu:

„V roce 76 [1876] jsme postavili nový obytný dům o jednom podlaží [...]. Po straně se nachází kuchyně s dílnou a také sklep pro chichu a dřevo na topení, s mlýnem a lisem na jablka. Dále je tam ohrada pro prasata, vedle je kůlna pro skladování brambor s přístřeškem pro povozy. O něco dále se nachází přístřešek pro stroj na mlácení obilí, který táhnou volí a chlév pro dobytek a ovce. Vše je ze dřeva a je zastřešeno a obloženo šindelem.“ (Held Winkler 1993: 112–113)

Z další kresby lze vyzorovat, že se v blízkosti obydlí a přidružených staveb nacházely ohrazené plochy, na kterých rostl oves, tráva, pšenice, umístěny zde byly také úly a vysazen byl velký jabloňový sad. Před domem

²⁸ Honák žil se svou rodinou přímo na pastvinách.

²⁹ Vypomáhaly v kuchyni, s péčí o děti, podílely se na činnostech jako předení, pletení.

³⁰ Viz mapu č. 20 v Guarda 1982: 54.

³¹ Kresby jsou datovány do roku 1889.

se rozkládaly záhony s okrasnými květinami (růže, karafiáty, kosatce, chejrvonný, fiala šedivá, jiřiny) a zeleninová zahrada. Z ovocných stromů byly zaznamenány jabloně,³² hrušky, švestky, z užitných keřů to byly rybíz, angrešty a ostružiny.

Fungování usedlosti přiblížil svému příteli těmito slovy:

„Máme 50 až 60 kusů dobytka, dva koně k jízdě, jednu klisnu a jedno hříbě [...], 40 až 50 ovcí, několik prasat, hus, slepic atd. Práce na poli se dělá s pomocí volů, veškeré úkony si zajišťujeme téměř vždy sami; chilské pracovníky si najímáme, jen pokud je práce natolik těžká, že ji nemůžeme vykonat samotní. Mléka i medu je hodně, jelikož máme nějakých 60 úlů a krávy k dojení celé léto, někdy až 30 krav.“ (Held Winkler 1993: 112)

Stručnou zmínku věnoval Held také činností své ženy: *„Každý rok spřádá vlnu pro tkalcovský stav a na pletení ponožek; také tká kabáty [...]. Někdy také spřádá len pro výrobu pytlů na mouku a takové podobné oděvy.“* (Held Winkler 1993: 132)

Stručná historie usedlosti San Juan a manželé Böhlendorfovi

Haciendu San Juan zakoupil Bernhard Eunom Philippi, prodávajícím byl kapitán Juan Carvallo.³³ Kdy k této transakci došlo, není zcela jasné, relevantních informací je velmi málo,³⁴ na základě studia archivních materiálů a souvisejících dokumentů však předpokládám, že se tak stalo v roce 1848.³⁵ K historii usedlosti jen několik základních bodů: v roce 1852 zemřel původní majitel B. E. Philippi (např. Philippi 1903: 17), dědicem statku se stal jeho starší bratr Rudolph Amandus (ten do Chile připlul v roce 1851). On sám však správu majetku vykonával jen velmi krátce, v roce 1853 mu byl nabídnut post ředitele Národního muzea v Santiagu a současně místo profesora na tamější univerzitě (tato nabídka zcela odpovídala jeho profesnímu zaměření). Návrh akceptoval, jih Chile opustil a trvale se usadil

32 Jak vypsál Julius Held, jablka se přímo konzumovala, užívala se na sušení, výrobu *chichi* anebo se prodávala.

33 Ke starší historii San Juanu viz Izquierdo König 2011: 140–141.

34 Konkrétní údaj přinesla pouze Ulrike Steenbuck, viz Steenbuck 2017b: 30, autorka uvažovala o roku 1844.

35 V určení datace jsou nápomocná nepřímá sdělení v související literatuře a také archivní prameny R. A. Philippiho, viz Philippi 1901: 297; MAHMO, *Auszuge aus der Autobiographie*: 117; BAHEHW, krabice 2, sloha 5, Correspondencia R. A. Philippi 1870–1877, dopis č. 5g, dopis R. A. Philippiho paní Schwartz, 7. 12. 1874.

v hlavním městě, San Juan ovšem navštěvoval pravidelně během letních měsíců.³⁶

Po odchodu R. A. Philippiho řídil San Juan správce.³⁷ Ten zodpovídal za fungování a prosperitu, jeho starostí bylo zajistit veškeré polní práce (setí, sklizeň, mlácení, mletí), zdárný chov zvířat, prodej (úrody, výpěstků, surovin, produktů) i nákupy (zboží, které nebyli schopni vyrobit nebo vypěstovat). Organizoval stavby i rekonstrukce, vyplácel mzdy. Sám se do probíhajících činností aktivně zapojoval.

Nejdéle v této funkci setrval Julius Böhlendorf (1842–1900), přesný počátek jeho působení není zcela jasný, rámcově jej lze zařadit do období kolem roku 1872. Poměrně záhy po nástupu se mezi správcem Böhlendorffem a Philippiho mladší dcerou Ellou (1845–1912) vyvinul blízký vztah, který byl dne 9. ledna 1873 završen sňatkem. Následujících téměř třicet let prožili oba manželé společně na San Juanu, Julius v pozici správce, Ella jako paní domu a hospodyně.³⁸ Po nečekaném úmrtí muže v roce 1900 se Ella přestěhovala do Osorna, kde žila až do konce svého života.

Rozloha usedlosti San Juan a její podoba

V současné době hacienda ve své fyzické podobě již neexistuje.³⁹ Zásadní proměnou prošla lokalita na počátku 90. let 20. století, kdy byl celý majetek zakoupen soukromou dřevařskou společností, která zde vytvořila eukalyptovou plantáž.⁴⁰ Veškeré objekty (obytné i hospodářské) byly zbourány a různorodé zemědělské plochy byly upraveny. Bývalé ústřední místo haciendy lze identifikovat pouze podle skupinky stojících stromů: jedné araukárie a sedmi palem, které jako jediné nebyly pokáceny.⁴¹

36 Na San Juanu žila Philippiho rodina (manželka Karoline a čtyři děti), kteří do Chile připluli v roce 1854. Podrobněji k dělení života rodiny Philippi mezi Santiago a San Juan viz studii Gabrhelíková [Kohoutková] 2019: 160.

37 V archivních pramenech nacházíme tato jména správců: Ochsenius (v letech 1853–1854), Roderich (Rodrigo) von Stillfried (do roku 1862), Berghof a Mühlfeld.

38 Manželství Böhlendorfových zůstalo bezdětné, společně však vychovávali dívku Elviru Lobeck (1865–1940).

39 Na základě informací z archivních materiálů a výzkumem vedeným přímo v terénu jsem zjistila, že se obytné hospodářské centrum nacházelo asi 11 km (vzdušnou čarou) od městečka La Unión, ve směru jihozápadním. Viz také mapu č. 12 v Guarda 1982: 46.

40 Rodina Philippi vlastnila San Juan do 30. let 20. století, poté majetek prodala rodině francouzských migrantů Bouzout. Tito San Juan spravovali až do uvedených 90. let 20. století (Gallardo Ríos 2015: 4–5).

41 Popsaná situace odpovídá stavu v červenci 2018.

Otázkou stále zůstává velikost statku (v období, kdy ji vlastnila rodina Philippi), literatura ani archivní prameny spolehlivou odpověď nenabízí. V písemných materiálech se mi podařilo objevit dvě relevantní informace, které se ovšem vzájemně rozcházejí. V roce 1874 R. A. Philippi napsal: „*Byl přibližně [statek] 1 ½ německé míle dlouhý a právě tak široký.*“⁴² Převvedeno do dnešní metrické soustavy, rozloha San Juanu byla 11 km × 11 km, což v úhrnu představuje 121 km². Odlišný údaj byl však zapsán do majitelových pamětí: „*Území zhruba 17 km dlouhé a tři až čtyři [km] široké.*“ (Izquierdo König 2011: 158) Celková plocha by tak zaujímala 51, respektive 68 km². Rozdíl obou údajů je značný, v úhrnu lze pouze konstatovat, že rozsah byl zcela jistě několik desítek kilometrů čtverečních.

Celá nemovitost byla členitá a typově různorodá, a to jak ve smyslu terénním, tak také funkčním. Součástí byly polnosti a pastviny, v blízkosti obytných budov a hospodářských stavení se rozkládal ovocný sad, zeleninová a květinová zahrada a tzv. botanická zahrada. Ve větší vzdálenosti od centrálního partu se nacházel mlýn. Určitý díl plochy zůstal pokryt původním lesem a divoce rostoucí vegetací.⁴³

Podobu ústřední, obytně hospodářské části San Juanu si lze částečně představit na základě popisů a údajů z rodinné korespondence (i když konkrétních záznamů je poměrně málo). Je zřejmé, že od roku 1886 žili manželé Böhlendorfovi v novém domě (ten byl stavěn v letech 1883 až 1886), jeho podoba byla následující: dvoupatrový objekt, sestával z přízemí, obytného patra a patra půdního, z hmoty budovy vystupoval arkýř. Stavebním materiálem bylo dřevo a nepálené cihly. Po obvodu celého domu pravděpodobně obíhala pavlač, v dopisech byl tento prvek popsán jako balkon.⁴⁴ V korespondenci byly také zmíněny místnosti, které v domě zřídili, jednalo se o pokoj pro R. A. Philippiho, ložnici, knihovnu, síň, kuchyni, spižírnu a obývací pokoj. Původní (starý) obytný dům zůstal zachován a s novostavbou jej pojila krytá chodba. Součástí usedlosti byla také tzv. chilská kuchyně, která sloužila pro stravování vypomáhajících pracovníků, přístup k ní byl přes dvůr. Z hospodářských budov (či menších staveb) stál na San Juanu zcela jistě vepřín, ovčín, přístavky

42 BAHEHW, dopis R. A. Philippiho paní Schwartz, 7. 12. 1874.

43 Pro úplnost dodávám, že hacienda San Juan ležela v oblasti připomínající klimatickými podmínkami střední Evropu; odlišné byly nižší průměrné teploty, více dešťových srážek a výraznější vlhkost. V období zimy jen výjimečně sněžilo (typické byly i několik dní trvající deště), teploty obvykle neklesaly pod bod mrazu. Počasí mělo zcela zásadní vliv na prosperitu hospodářství, jakékoliv výkyvy či anomálie měly negativní dopad na množství a kvalitu úrody a také na sílu a zdraví zvířat.

44 Motiv pavlače si pamatovala Fresia Bouzout (* 1937), která na usedlosti prožila své dětství, viz rozhovor s Fresií Bouzout, 13. 4. 2018, La Unión, rozhovor vedla Kateřina Kohoutková.

pro hřibata, kurník a včelí úly. Část ze zemědělských ploch byla vymezena ohradami nebo ploty, v jakém rozsahu, však archiválie neuvádí. Součástí San Juanu byly také dva objekty, které byly vystavěny mimo centrální část. V dostupné dojezdové vzdálenosti se nacházel mlýn, jeho správou a fungováním byl pověřen mlynář, který měl živnost v nájmu.⁴⁵ Druhou stavbou bylo obydlí honáka, vztyčené přímo na pastvinách, v místě zvaném Püllelle.

Zaměstnanci a pracovní výpomoc na usedlosti San Juan

Manželé Böhlendorfovi nepracovali v hospodářství ani v domácnosti sami. Pomocné síly na San Juanu můžeme rozdělit do dvou kategorií: první skupinu představují stálí zaměstnanci (v menším počtu, působili celoročně a dlouhodobě), řadí se sem majordomus, zahradník⁴⁶ a ženy či dívky v domácnosti.

Do druhé skupiny patřili krátkodobě najímaní pracovníci (tzv. *peones*, vypomáhali v průběhu sezony, v různé časové délce); konkrétní jména těchto pomocníků, typ vykonávané činnosti a odpracované dny jsou zaznamenány v tzv. pracovních denících ze San Juanu.⁴⁷ V zápisech převažovala mužská jména,⁴⁸ výpomoc žen byla žádána jen několikrát do roka, většinou ve dnech zvýšené pracovní aktivity (sklizeň, mlácení nebo čištění obilí, sbírání jablek atd.). V nejexponovanějších dnech, kdy se selo nebo sklízelo obilí, mohlo vypomáhat až kolem čtyřiceti lidí. Většinou se však počet pracovníků (pro jeden den) pohyboval kolem deseti. Činnost najímaných mužů byla různorodá, pracovali na poli, na pastvinách, v zahradě nebo v sadě, podíleli se na výstavbě a opravách (obytných objektů, hospodářských staveb, oplocení, ohrad). Zajišťovali dřevo k výstavbě a také na otop. Působili jako ovčáci, starali se o dobytek. V létě stříhali ovce, v zimním období se podíleli na zabíjení prasat, případně i krav. Pro zvířata zajišťovali trávu a seno, rovněž pečovali o jejich příbytky. Odváželi obilí nebo jiné vypěstované plodiny.⁴⁹

45 Po dlouhé údobí v této funkci působil Augusto Westermeier, v roce 1889 převzal objekt do správy Amandus Philippi, synovec Böhlendorfových.

46 V archivních pramenech se uvádí několik jmen majordomů: Medardo Soto (do října roku 1881), Cochenhausen (zapisován také jako von Cochenhausen), Francisco Soto (uveden v zápisech v roce 1886), Miguel (uveden v roce 1889). Zahradníci byli zapsáni dva: Backhaus (do června roku 1883) a poté Cochenhausen (původní majordomus).

47 Archiv DMUACH, *Diario de Peones*; tamtéž, *Trabajadores*.

48 Podle znění jmen lze dovodit, že byli najímáni Chilani a muži indiánského původu. Německá příjmení se v zápisech objevovala naprosto minimálně a vždy jen v souvislosti se stavební činností.

49 Pracovní týden trval od pondělí do soboty, v tento den pak byli vypomáhající finančně odměňováni. Neděle bývaly volné, jen výjimečně se vykonávala nějaká činnost; pokud se tak stalo, většinou ji zastával jen jeden muž.

V domácnosti Böhlendorfových vypomáhaly ženy a dívky, archivní záznamy hovoří o kuchařce a také o dívce či dívkách, které byly v domě ve službě. Podrobnější popis jejich povinností nemáme, většinou je pracovní aktivita shrnuta do obecného popisu jako: vaření, zaučování v kuchyni, pomoc v kuchyni, starost o domácnost. Ze záznamů je zjevné, že se do služby přijímala jak děvčata místní, domorodá, tak také německá. V průběhu let bylo možné proměnit svou pozici, například žena jménem Juana Vargas „naše dřívější kuchařka, nyní prادلena a pomocná síla“.⁵⁰ K ženským povinnostem, které musela paní domu vykonávat (s větší či menší pomocí zaměstnaných žen, případně své dcery Elviry) náleželo: praní (v dopisech jako tzv. velké prádlo), práce s vlnou, draní peří, vaření a vše, co s jídlem souviselo (zavařování, nakládání, sušení, výroba likérů, příprava zabíjaček atd.), žehlení, šití, pletení.

Finanční zajištění usedlosti San Juan

Hospodářská činnost haciendy sestávala z kultivace a využití půdy a chovu domácích zvířat. Cílem veškerých prováděných aktivit bylo zajistit výnosnost farmy nebo alespoň zaručit trvalou obživu pro rodinu správce, zaměstnance a najímané pomocníky.

Příjmy plynuly z několika zdrojů, nejdůležitější složkou byl prodej obilí (v korespondenci se většinou zmiňuje pšenice), **doplňný o prodej ovoce** (zejména jablek) a vlny, případně také medu, másla a stromové kůry. Výkupní ceny se rok od roku měnily, výsledná suma závisela na kvalitě a množství úrody nebo suroviny, poptávce atd.⁵¹ Jistý obnos přinášely také nájmy, v písemnostech se píše o pronájmu mlýna a části polností. Z peněz, které prodej vynesl, se vyplácela odměna pro správce, trvalé zaměstnance i najímané pomocníky. Rovněž sloužily k zaplacení poplatků (např. územní poplatky) a činností, které s hospodářstvím souvisely (např. mletí obilí v La Unión v době, kdy nefungoval mlýn na San Juanu). S vydělaným finančním obnosem však nebylo úplně snadné vystačit, těžkosti mohly dolehnout jak na hospodářství, tak i na vlastní rodinu. Častokrát Ella zdůraznila, že jsou opatrní a šetrní, přesto se financí nedostává:

50 Archiv DMUACH, pozůstalost R. A. Philippiho, inv. č. 3467–65, kr. 3, dopis E. Böhlendorf R. A. Philippimu, 14. 6. 1889.

51 Shrnutí prodejních cen pšenice nacházíme v dopise Julia Helda ze dne 18. 9. 1886: „Cena pšenice je mezi třemi až čtyřmi pesos, někdy až mezi šesti až deseti pesos na metrický cent, podle výsledků sklizně.“ (Held Winkler 1993: 112) Jeden metrický cent odpovídal 100 kg.

„Mimo nájem z mlýna a příjem z vlny nic jiného nezůstává, dobytek k prodeji, jak víš, nemáme. Potraviny jsou nyní také dražší, než bývaly, a také potřebujeme v domácnosti, navzdory šetření a skromnosti, kde a jak to jde, mnohem více než v předešlých letech.“⁵²

R. A. Philippi příjmy a výdaje statku sledoval, jeho zeť mu pravidelně zasílal vyúčtování, případně jej informoval, kdy bude finanční přehled hotov.⁵³

Pole, sady, zahrady na usedlosti San Juan

Jak jsem již zmínila, hlavním zdrojem příjmu byl prodej obilovin. Z písemností víme, že se na San Juanu pěstovala pšenice (ta v největší míře) a také oves, žito a ječmen. Některá z psaní Elly Böhlendorf obsahují detailnější údaje o množství zaseté či sklizené pšenice (tuto obilovinu popisovala nejčastěji). Například k roku 1881 uvedla: *„A něco přes 350 [fanegas] jsme sklídili.“⁵⁴* V roce 1883: *„Bylo zaseto 63 fanegas pšenice.“⁵⁵* A k výsledkům z roku 1888 uvedla: *„Šlo to hezky rychle se sklízit, trvalo to akorát 8 dní. Dostali jsme desetinasobek, 50 fanegas zaseto, 500 sklizeno. Pšenice je pěkná a čistá, snad dostaneme dobrou cenu.“⁵⁶*

Další částí hospodářského dvora byla zeleninová zahrada. Na rozdíl od výnosu z polností, který byl z velké části určen k prodeji, zeleninová úroda sloužila téměř výhradně pro potřeby usedlosti. V zahradě převažovaly

52 Archiv DMUACH, pozůstalost R. A. Philippiho, inv. č. 3378–73, kr. 2, dopis E. Böhlendorf R. A. Philippimu, 15. 1. 1888. Stručný přehled soudobých cen (např. kávy, cukru, pšenice, brambor, domácích zvířat) a finančních ohodnocení (např. **výdělky tesaře, obyčejného pomocníka atd.**), **včetně srovnání hodnoty pesa a marky**, viz Held Winkler 1993: 113–116. Údaje se vztahují k roku 1886 a 1887.

53 Archiv DMUACH, pozůstalost R. A. Philippiho, inv. č. 3467–61, kr. 3, dopis J. Böhlendorfa R. A. Philippimu, 18. 5. 1889.

54 Tamtéž, inv. č. 3468–54, kr. 3, dopis E. Böhlendorf R. A. Philippimu, 16. 3. 1881. V Chile představovala jedna fanega 97 litrů (Ramón – Larraín 1979: 52).

55 Tamtéž, inv. č. 3466–34, kr. 3, dopis E. Böhlendorf R. A. Philippimu, 25. 5. 1883.

56 Tamtéž, inv. č. 3378–75, kr. 2, dopis E. Böhlendorf R. A. Philippimu, 23. 2. 1888. Pro srovnání, např. Sophie von Bischoffshausen zapsala, že v roce 1857 sadili 48 fanegas pšenice a k očekávaným výnosům dodala: *„A pokud je jen velmi malá úroda, dostaneme desetinasobek, loňský rok jsme měli dvanáctinasobek.“* (Schmalz 1973: 85) Julius Held zase k roku 1888 psal, že sadili 10 fanegas pšenice a očekávali sklizeň 70 fanegas (Held Winkler 1993: 135). A o rok dříve: *„Pšenice měla výnos šestinasobný, oves dvanáctinasobný a brambory desetinasobný od setby.“* (Held Winkler 1993: 131)

plodiny, které němečtí kolonisté znali z Evropy: cibule, šalotka, česnek, červená řepa, kedlubny, mrkve, okurky, fazole, hrách, bílé a červené zelí, hlávková a růžičková kapusta, raný a pozdní květák, salát, dýně, celer, špenát, bob či jahody. Velká plocha byla vyčleněna pro brambory,⁵⁷ rovněž se vysazovaly rybíz, angrešty, ostružiny či vinná réva, velmi populární byla i místní murta. Z bylinek se pak na zahradě objevoval anýz, kmín nebo kerblík. Okrasnou funkci plnily květinové záhony, ve vyčleněném prostoru rozkvétal hvozdík, hvozdík čínský, plamenka, macešky, prvosenky, violky, růže, astry, fialy šedivé, fuchsie, muškáty, jiřiny, rýt, gloxinie, lohanka, či bramboříky. Značnou plochu zaujímaly ovocné stromy, v druhové skladbě převažovaly jabloně, většina z nich se pěstovala v sadu. K jejich množství Ella sdělovala (údaj se vztahoval k roku 1882):

„Jsi ale na omylu, pokud si myslíš, že bychom neměli žádných 400 jabloní, jen ve školce je přes 300 vyšlechtěných stromků, když bychom k tomu chtěli připočítat všechny stojící na poli, v lese a na zahradě, vyšel by z toho docela hezký počet.“⁵⁸

Jak dokládá uvedená citace, na San Juanu měli pro pěstování stromů zřízení školku, využívána byla pro dřeviny ovocné i okrasné. Z dalších ovocných druhů se v místě vyskytovaly hrušně, švestky, třešně či broskve, z méně obvyklých zaznamenáváme fíkovník, pomerančovník, morušovník, mandlovník a granátové jablko.

Plodiny (ovoce, zelenina), které se urodily, se zpracovávaly různě. Část z nich se přímo konzumovala, část se dále upravovala. Zelenina se zavařovala a nakládala. Ovoce se zavařovalo, sušilo na křížaly (nejčastěji jablka a hrušky), lisovalo se na mošt (jablka a hrušky), vyráběly se z něj alkoholické nápoje (z jablek *chicha*, z murty vznikál likér). S částí sklizeného ovoce se počítalo na prodej, hlavním vývozním artiklem byla jablka, která směřovala zejména do Valdivie.

Specifikem usedlosti San Juan byla tzv. botanická zahrada. Jednalo se o soubor stromů a keřů **nejrůznější provenience, plnící spíše funkci estetickou než užitnou**. V pramenech byly zachyceny tyto druhy: jasan, dub, javor, kaštanovník, araukárie, jedle, palma, chinovník, eukalyptus, cypřiš, cedr, šefík, vrba, akácie, kastrovník. Zda byly dřeviny soustředěny na jedno místo nebo rozprostřeny do širší plochy, není z písemných záznamů jasné. Stejně tak zůstává otázkou jejich celkové množství.

57 Jak zapsal Julius Held: „*Bez nich [brambor] se zde nedá žít.*“ (Held Winkler 1993: 112)

58 Archiv DMUACH, pozůstalost R. A. Philippiho, inv. č. 3466–7, kr. 3, dopis E. Böhlendorf R. A. Philippimu, 15. 7. 1882.

Pravidelně pak mezi San Juanem a Santiagem putovaly balíčky s nejrůznějšími druhy sazeniček, semen nebo rostlinek, Ella otce pravidelně žádala o semena zeleninová, květinová, doloženy jsou i zásilky stromků.⁵⁹

Zvířata na usedlosti San Juan

Práce na rozlehlých zemědělských plochách tvořily jednu ze dvou složek hospodářské činnosti na San Juanu. Tím druhým odvětvím byl chov zvířat. Archivní materiály obsahují informace o druhové skladbě, způsobech péče a získávaných surovinách a produktech. Záznam zachycující velikost stáda se zachoval pouze v jednom případě (viz níže).

Nezastupitelnou roli v chodu hospodářství měl dobytek; volí představovali tažnou sílu, pravidelně byli zapřaháni při osívání nebo sklizení, táhli povozy, kterými se dopravovalo obilí, ovoce, objemnější zboží či předměty, ale také třeba skupina cestujících. Rovněž svázeli stavební materiál a dřevo na otop. Krávy byly chovány kvůli mléku a masu, v místě se vyrábělo máslo (následně se prodávalo). Početní stav krav a telat pravidelně klesal v důsledku krádeží, následné stopování zloděje a ukradených zvířat bylo ve většině případů neúspěšné.

K dopravě a cestování se využívalo koní, jezdecké umění náleželo k nutným dovednostem doby a místa. V několika dopisech Elly Böhlendorf nacházíme pasáže, ze kterých vyplývá, že pro ni jízda nebyla jen nezbytnou formou transportu, ale i příjemnou zábavou: „*Jízda na koni mne velmi těšila, počasí bylo překrásné, cesty suché a bez prachu, vše vypadalo tak pěkně a svěže, že jsem se nemohla dost kolem vynadívat.*“⁶⁰ Stejně jako tomu bylo u dobytka, i koně byli častým cílem krádeží (zejména hříbata).

Ve velkém počtu byly na San Juanu chovány ovce. Archivní prameny z 80. let 19. století zmiňují dva typy: psalo se o tzv. falklandských ovcích a pak o „ovcích“, bez specifického druhového určení. Poprvé je falklandský typ zmíněn v srpnu 1881; Julius Böhlendorf tehdy cestoval do Německa a jedna ze zastávek (v průběhu plavby) byla na Falklandských ostrovech. Ella do Santiaga otci popsala manželovo zaujetí: „*Ty ovce se mu mimořádně líbily, měly by být hodně tučné a chutné.*“⁶¹ Jejich přítomnost na San Juanu je zachycena od července roku 1882, první zpráva byla stručná: „*Falklandské*

59 Stejný motiv nacházíme v dopisech Sophie von Bischoffshausen a Julia Helda, tito žádali o semínka své příbuzné/známé v Německu.

60 Archiv DMUACH, pozůstalost R. A. Philippiho, inv. č. 3467–94, kr. 3, dopis E. Böhlendorf R. A. Philippimu, 17. 12. 1889.

61 Tamtéž, inv. č. 3468–67, kr. 3, dopis E. Böhlendorf R. A. Philippimu, 16. 8. 1881.

se ještě nerozmnožily.⁶² Postupně se však chovu začalo dařit a množství se zvyšovalo. Z řady poznámek se zdá, že falklandský typ byl do daných klimatických podmínek vhodnější, lépe snášel nepříznivé počasí, zejména chladné a vlhké zimní měsíce a období časného jara. Celoroční péče o ovce vrcholila v letních měsících, kdy se stříhala vlna. Tato činnost probíhala po několik dní a vykonávala ji větší skupinka mužů. Následně se vlna prodávala, Julius i Ella výkupní ceny bedlivě sledovali, získané finance totiž představovaly důležitou položku v rozpočtu. Ovce byly také jediným druhem na San Juanu, u něhož známe celkový počet; na konci roku 1883 bylo evidováno celkem 440 kusů.⁶³

Velmi stručně zachytily archivní prameny chov prasat. Nejvíce pozornosti bylo v korespondenci věnováno zabíjačkám, které se pravidelně konaly v zimních měsících, viz například citaci z roku 1882: „*Zabili jsme druhé prase a udělali jsme vařené klobásy ten samý den [...]. Klobásy se opět docela povedly, jen v důsledku špatných střívek se hodně rozvařily.*“⁶⁴ Obvykle se v jednom roce zabíjelo jedno až tři zvířata.

Do písemností byla rovněž zachycena zmínka o chovu slepic a včel, na několika místech psala Ella i o domácí výrobě medu a souvisejících produktech (likér, pálenka).

Závěr

Manželé Böhlendorfovi hospodařili na usedlosti San Juan od počátku 70. let 19. století, společně zde prožili téměř třicet let. Část z tohoto období je velmi dobře zaznamenaná v archivních pramenech. Právě díky tomuto písemnému zdroji máme možnost nahlédnout do každodenního života haciendy a učinit si představu o její podobě a fungování. Předkládaný text se pokusil tuto denní skutečnost zachytit a popsat. Viděli jsme, že se věnovali pěstování obilovin, zeleniny, ovoce, květin a chovu zvířat, konkrétně dobytka, koní, ovcí, prasat, slepic, včel. Součástí areálu byly obytné a hospodářské objekty, dvůr a mlýn. Práce vykonávali stálí nebo krátkodobě najímaní zaměstnanci, stejně jako se na činnostech podílel Julius i Ella.

Vlastnímu tématu studie předcházeli stručný popis dvou jiných farem, vlastněných německými kolonisty: Roble a statku rodiny Held. Třetí lokalita Bellavista byla přiblížena jen velmi stručně, s minimem srovnávacích informací. Uvedení těchto míst mělo sloužit k učinění si představy o uspořádání

62 Tamtéž, inv. č. 3466–7, kr. 3, dopis E. Böhlendorf R. A. Philippimu, 15. 7. 1882.

63 BAHEHW, *Reise nach San Juan* [1884], 12. 2. 1884.

64 Archiv DMUACH, pozůstalost R. A. Philippiho, inv. č. 3466–7, kr. 3, dopis E. Böhlendorf R. A. Philippimu, 15. 7. 1882.

jiných zemědělských jednotek a rovněž vytvořit komparační materiál pro určení pozice San Juanu; cílem bylo zodpovědět otázku, zda byla zkoumaná usedlost typická nebo se (v některém aspektu / některých aspektech) odlišovala. Nabízí se samozřejmě námitka, že počet srovnávaných příkladů je velmi malý, a může se objevit pochybnost, zda je možné na základě tohoto nízkého čísla podat jakékoliv vypovídající hodnocení či shrnující závěry. Jak již bylo řečeno, téma německých zemědělských sídel (na jihu Chile, v určené periodě) je velmi špatně popsáno v odborné literatuře a relevantních údajů se nedostává, je tedy obtížné vytvořit adekvátní srovnání a vyhodnocení. Přesto si myslím, že popis těchto dvou usedlostí vytvořil velmi zajímavý obraz a pomohl zařadit haciendu San Juan do širšího kontextu.

Základní rozdíly všech míst jsem přiblížila výše, zde již jen stručně: odlišný region, jiné časové zařazení informačních zdrojů a také jiný způsob nabytí nemovitostí, se kterým souvisela počáteční podoba lokality. San Juan, stejně jako Roble byly zakoupeny od soukromých osob⁶⁵ a zemědělská činnost na nich měla již delší trvání. Rodina Held naopak získala parcelu, kterou nabízel chilský stát, a toto území nebylo na osídlení ani hospodářské aktivity jakkoliv připraveno. **Dohledat se mi bohužel nepodařilo rozlohu Roble, srovnat tak mohu pouze velikost San Juanu (která ovšem také zůstává s otazníkem), Bellavisty a majetku rodiny Held.** První zaujímal plochu v rozmezí od 51 až do 121 km² (údaje se rozcházejí), rozloha Bellavisty byla 1 500 hektarů (= 15 km²) a Heldovi vlastnili půdu o velikosti 150 hektarů (= 1,5 km²). Rozdíly jsou značné, jako nejrozhlednější se jeví nemovitost rodiny Philippi. Uspořádání všech tří farem bylo velmi podobné (zde již nezahrnuji Bellavistu, ke které se nedostává údajů), areály byly rozčleněny na pole, sady, pastviny, zahrady (se zeleninovou a květinovou výsadbou, pěstované druhy se podobaly). Část z celkové plochy kryla **původní divoká vegetace. Obytné domy a hospodářské objekty** byly sdruženy vždy do jednoho místa, součástí tohoto celku býval dvůr. Ve všech případech se ke stavbě **budov využívalo dřeva. Také skladba chovaných zvířat** byla velmi podobná, na pastvinách se pásli dobytek, ovce, koně. Vždy byla také přítomna prasata (a opakoval se akt zabíjaček) a slepice. Na San Juanu a na Roble využívali služeb správce,⁶⁶ najímaných pracovníků, s domácností pomáhaly ženy a dívky. Naopak rodina Held si většinu povinností dokázala obstarat sama, výpomoc vyhledávali jen výjimečně. Tato skutečnost vycházela, jak předpokládám, z menší rozlohy jejich území (méně početné bylo např. i stádo dobytka, pokud srovnávám s Roble). Shodu rovněž **nacházíme ve způsobech zpracování plodin a su-**

65 Bellavista byla soukromníky přímo vlastněna, ti poskytovali půdu kolonistům k užívání, nikoliv však k prodeji.

66 Funkce správce byla zaznamenána i na Bellavistě.

rovin (výroba *chichi*, sušení ovoce, zpracování vlny atd.) a také v systému zasílání chybějících nebo nedostatkových semínek poštou. Roble a San Juan pak ještě spojuje objekt mlýna, který k farmě náležel, a také dům honáka, vystavěný přímo na pastvinách.

Uvedené stručné shrnutí ukazuje, že San Juan se v uspořádání a fungování příliš neodlišoval od Roble ani od statku rodiny Held. Specifičnost sledované haciendy bych spatřovala v motivu tzv. botanické zahrady, u žádné jiné lokality nebyla zmíněna taková druhová diverzita vysazovaných nebo rostoucích dřevin. Lze se domnívat, že tento unikátní prvek vycházel z profesního zaměření a záliby majitele nemovitosti Rudolpha Amanda Philippiho.

Studii vnímám jako prvotní příspěvek k problematice německých usedlostí na jihu Chile, potažmo jako zdroj informací k širší oblasti každodennosti dané národnostní skupiny v určené lokalitě a periodě. Je evidentní, že ve zvolené látce přetrvává řada bílých, nedořešených míst a otevírá se tak prostor pro další bádání i diskusi.

Duben 2022

Prameny

- Archiv Dirección Museológica de la Universidad Austral de Chile, pozůstalost R. A. Philippiho, inv. č. 3453, krabice 1, [Philippi, R. A.], *1886 bis zum 14ten Mai*.
- Archiv DMUACH, pozůstalost R. A. Philippiho, inv. č. 3503, krabice 1, *Diario de Peones. San Juan Julio 1865 hasta Agosto 10 de 1867*.
- Archiv DMUACH, pozůstalost R. A. Philippiho, inv. č. 3441, krabice 1, [Philippi, R. A.], *Einnahmen und Ausgaben 1865–1867*.
- Archiv DMUACH, pozůstalost R. A. Philippiho, inv. č. 3448, krabice 1, [Philippi, R. A.], *Reise nach San Juan 1887*.
- Archiv DMUACH, pozůstalost R. A. Philippiho, inv. č. 3544, krabice 1, *Trabajadores de Julio 1º de 1877–Mayo 4 de 1878*.
- Archiv DMUACH, inv. č. 3377 (6, 8–15, 17–25, 27), 3378 (1–3, 7, 8, 34, 37, 39–48, 63–105, 115b–120, 123–140, 142, 160–180), krabice 2, dopisy pro R. A. Philippiho.
- Archiv DMUACH, inv. č. 3466 (1–41), 3467 (51–94, 96–99), 3468 (45–86), krabice 3, dopisy pro R. A. Philippiho.
- Biblioteca y Archivo Histórico Emilio Held Winkler, krabice 2, sloha 5, Correspondencia R. A. Philippi 1870–1877, dopis č. 5g, dopis R. A. Philippiho paní Schwartz, 7. 12. 1874.

- BAHEHW, inv. č. 910.4, P 552, 1884, [Philippi, R. A.], *Reise nach San Juan* [1884], strojopisný přepis deníku.
- BAHEHW, inv. č. 910.4, P 552, 1885, [Philippi, R. A.], *Reise nach San Juan* [1885], strojopisný přepis deníku.
- Museo y Archivo Histórico Municipal de Osorno, bez inv. č., *Auszüge aus der Autobiographie des Dr. Rudolf Amandus Philippi. Bifindet sich unveröffentlicht im Besitz seiner Nachkommen / Auszüge aus der im Besitz der Nachkommen Dr. Rudolf Amandus Philippi's befindlichen Autobiographie*, strojopis.

Literatura

- Altermatt Venegas, César (ed.). 2017. *Carl Anwandter. Desde Hamburgo a Corral. Diario de viaje a bordo del velero Hermann*. Valdivia: Ediciones UACH.
- Bade, Klaus J. 2005. *Evropa v pohybu. Evropské migrace dvou staletí*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Baines, Dudley. 1995. *Emigration from Europe 1815–1930*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bauer, Arnold. 1994. *La sociedad rural chilena: desde la Conquista hasta nuestros días*. Santiago: Editorial Andrés Bello.
- Bengoa, José. 1988. *El poder y la subordinación. Historia social de la agricultura chilena*. Tomo I. Santiago: Ediciones Sur.
- Bengoa, José. 1990. *Haciendas y campesinos. Historia social de la agricultura chilena*. Tomo II. Santiago: Ediciones Sur.
- Blancpain, Jean-Pierre. 1985. *Los alemanes en Chile (1816–1945)*. Santiago: Ediciones Pedagógicas Chilenas.
- Fernandois, Joaquín – Stuen, Ana María. 2013. *Chile. La construcción nacional: 1830–1880*. Tomo II. Madrid: Fundación Mapfre.
- Flores Chávez, Jaime. 2000. Europeos en la Araucanía. Los colonos del Budi a principios del siglo XX. In: Opatrný, Josef (ed.): *Emigración centroeuropea a América Latina*. Ibero-Americana Pragensia Supplementum 8. Praha: Karolinum: 313–329.
- Gabrielíková [Kohoutková], Kateřina. 2017. Briefe von Ella. Legado escrito de Rudolph Amandus Philippi y cartas de su hija Ella. In: Altermatt Venegas, César (ed.): *Rudolph Amandus Philippi. El Orden Prodigioso del Mundo Natural*. Valdivia: Ediciones UACH: 87–116.
- Gabrielíková [Kohoutková], Kateřina. 2019. La familia Böhlendorf y la vida cotidiana de los colonos alemanes en el sur de Chile en la segunda mitad del siglo XIX. In: Opatrný, Josef (ed.): *Checoslovaquia, Europa Central y América Latina. El periodo de entreguerras*. Ibero-Americana Pragensia Supplementum 51. Praha: Karolinum: 155–170.

- Gallardo Ríos, Oscar. 2015. La historia de la extinta casona que Philippi tuvo en La Unión. *Diario Austral* 26. 7. 2015: 4–5.
- Grez Toso, Sergio. 2013. Población y sociedad. In: Fermandois, Joaquín – Stuvén, Ana María: *Chile. La construcción nacional. 1830–1880*. Tomo II. Madrid: Fundación Mapfre: 183–231.
- Guarda, Gabriel. 1982. *Cartografía de la colonización alemana 1846–1872*. Santiago: Ediciones Universidad Católica de Chile.
- Haesner, Marten. 2007. *Migration aus Europa nach Lateinamerika 1810–2006. Eine Auswahlbibliographie*. Ibero-Bibliographien 4. Berlín: Ibero-Amerikanisches Institut. [2022-1-3]. Dostupné z: https://www.iai.spk-berlin.de/fileadmin/dokumentenbibliothek/Ibero-Bibliographien/Ibero_Bibliographien_04.pdf
- Held Winkler, Emilio. 1970. *Documentos sobre la colonización del Sur de Chile. Bosquejo histórico nómina de barcos y personas que llegaron entre los años 1840–1875*. Santiago: Claus von Plate.
- Held Winkler, Emilio. 1993. *Familia Held. Radicación de Gottfried Held y familia en la colonia del Lago Llanquihue. Antepasados en Alemania y descendientes en Chile*. Santiago: Claus von Plate.
- Held Winkler, Emilio. 1996. *Colonización alemana del sur de Chile. Documentación de su origen*. Valparaíso: Iges, Ingeniería de Gestión Ltda.
- Chonchol, Jacques. 1996. *Sistemas agrarios en América Latina. De la etapa prehispánica a la modernización conservadora*. Santiago: Fondo de Cultura Económica.
- Izquierdo König, José Manuel (ed.). 2011. *Memorias Rudolph Amandus Philippi*. [2022-1-3]. Dostupné z: https://www.academia.edu/11460425/Memorias_-_Rudolph_Amandus_Philippi.pdf
- Jiránek, Jiří – Barteček, Ivo. 2013. *Češi a Slováci v Chile ve 20. století*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého v Olomouci.
- Krebs Wilckens, Ricardo. 2017. Carl Anwandter y la colonia alemana de Valdivia. In: Altermatt Venegas, César (ed.): *Carl Anwandter. Desde Hamburgo a Corral. Diario de viaje a bordo del velero Hermann*. Valdivia: Ediciones UACH: 153–168.
- Kuzmicić, Pastora de. 1998. *Inmigrantes croatas a través del siglo XX: sus sueños e historias en el Cono Sur*. Santiago de Chile: Red Internacional del Libro.
- Loe, Elisabeth von. 2016. *Alemanes en Valparaíso (s. XIX). Vida cotidiana vista a través de testimonios autobiográficos*. Valparaíso: Sello Editorial Puntáguiles de la Universidad de Playa Ancha.
- Martinić B., Mateo. 1999. *La inmigración croata en Magallanes*. Punta Arenas: Impresos Vanic.
- Mellafe, Rolando. 1981. Latifundio y poder rural en Chile de los siglos XVII y XVIII. *Cuadernos de Historia* 1: 87–108.

- Morales, José Manuel. 2009a. Ejes teóricos para el estudio de la hacienda en Chile. *Revista Némesis* 7: 33–46.
- Morales, José Manuel. 2009b. *Hacienda, estructura social y violencia simbólica. Genealogía de los patrones – y de sus inquilinos – del Valle Central de Chile*. Magisterská diplomová práce. Santiago: Universidad de Chile. Facultad de Ciencias Sociales.
- Mörner, Magnus. 1974. La hacienda hispanoamericana en la historia: un esquema de reciente investigación y debate. *Desarrollo Económico* 13, 52: 741–773.
- Moroni Stewart, Daniel. 2016. El sistema laboral dentro de una hacienda chilena colonial: las cuentas de San Telmo de Queyilque (1758–1783). *Fronteras de la Historia* 21, 2: 48–77.
- Opatrný, Josef (ed.). 2000. *Emigración centroeuropea a América Latina*. Ibero-Americana Pragensia Supplementum 8. Praha: Karolinum.
- Opatrný, Josef (ed.). 2003. *Emigración centroeuropea a América Latina II*. Ibero-Americana Pragensia Supplementum 10. Praha: Karolinum.
- Opatrný, Josef (ed.). 2005. *Emigración centroeuropea a América Latina III: La propaganda proemigratoria y la realidad*. Ibero-Americana Pragensia Supplementum 13. Praha: Karolinum.
- Opatrný, Josef (ed.). 2006. *Emigración centroeuropea a América Latina IV: Emigración en testimonios y novelas*. Ibero-Americana Pragensia Supplementum 17. Praha: Karolinum.
- Philippi, Rodulfo A. 1901. Valdivia en 1852. *La Revista de Chile* 73: mayo: 297–300. [2022-1-3]. Dostupné z: <http://www.memoriachilena.gob.cl/602/w3-article-98567.html>
- Philippi, Amandus. 1903. Zur Gründungsgeschichte der ersten deutschen Kolonien in Chile. *Deutsche Erde: Zeitschrift für Deutschkunde. Beiträge zur Kenntnis deutschen Volkstums allerorten und allerzeiten*: 17–18.
- Ramón, Armando de – Larraín, José Manuel. 1979. Una metrología colonial para Santiago de Chile: de la medida castellana al sistema métrico decimal. *Historia* 14, 1: 5–69.
- Salazar Vergara, Gabriel. 2000. *Labradores, peones y proletarios: formación y crisis de la sociedad popular chilena del siglo XIX*. Santiago: LOM Ediciones.
- Schmalz, Ingeborg. 1973. *Briefe der Sophie von Bischhoffshausen geb. von Eschwege, aus dem Nachlass von Elenita Richter geb. von Bischhoffshausen*. Dokumente zur Geschichte der deutschen Einwanderung: VI. S. 1.
- Silva Valenzuela, Nicolás. 2010. *De la hacienda al poblado rural. Un caso de modernización*. Magisterská diplomová práce. Santiago: Universidad de Chile: Facultad de Ciencias Sociales.

- Steenbuck, Ulrike. 2017a. Prefacio. Inmigrantes alemanes rumbo a Chile en el siglo XIX. In: Altermatt Venegas, César (ed.): *Carl Anwandter. Desde Hamburgo a Corral. Diario de viaje a bordo del velero Hermann*. Valdivia: Ediciones UACH: 9–28.
- Steenbuck, Ulrike. 2017b. Prefacio. Nada más sublime que el estudio de la naturaleza. Rudolph Amandus Philippi (1808–1904): vida y obra. In: Altermatt Venegas, César (ed.): *Rudolph Amandus Philippi. El orden prodigioso del mundo natural*. Valdivia: Ediciones UACH: 11–31.
- Tietze de Soto, Katharina. 1999. *Deutsche Einwanderung in die chilenische Provinz Concepción: 1870–1930*. Berliner Lateinamerika-Forschungen: 12. Frankfurt am Main: Vervuert.
- Verniory, Gustave. 2013. *Diez años en Araucanía 1889–1899*. Santiago: Pehuén Editores.
- Weß, Mechthild. 2004. *Von Göttingen nach Valdivia. Die Chileauswanderung Göttinger Handwerker im 19. Jahrhundert*. Münster: Waxmann
- Witker, Ivan. 2000. Bohemio-alemanes en Chile. Entre el olvido y la asimilación. In: Opatrný, Josef (ed.): 2000. *Emigración centroeuropea a América Latina*. Ibero-Americana Pragensia Supplementum 8. Praha: Karolinum: 307–312.
- Wunder, Gerd. 1982. Bellavista und Osorno – die Hessen in Südchile. Ein Beitrag zur Auswanderergeschichte. *Hessisches Jahrbuch für Landesgeschichte* 32: 289–308.
- Young, George F. W. 1971. Bernardo Philippi, Initiator of German Colonization in Chile. *The Hispanic American Historical Review* 51, 3: 478–496.
- Young, Georg F. W. 1974. *Germans in Chile: Immigration and Colonization, 1849–1914*. New York: Center for Migration Studies.